

SMRT U OBITELJI I RELIGIOZNOST

Goran MILAS
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: [316:2]:159.942.2(497.5)
[316:2]:234.2(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 6. 11. 2009.

U radu se istražuje povezanost između religioznosti i gubitka bliskoga člana obitelji. Mnoga su istraživanja pokazala da se ljudi izloženi traumatičnom događaju poput smrti bliskoga člana obitelji okreću religiji kao načinu suočavanja. Ako je takva pretpostavka osnovana, korelacija između religioznosti i smrti bliskih članova obitelji trebala bi biti pozitivna. Istraživanje je provedeno anketiranjem licem u lice na probabilističkom uzorku od 1525 punoljetnih građana Hrvatske. Statistička analiza pokazala je da je početna pretpostavka djelomično točna, odnosno da je korelacija između religioznosti i iskustva smrti djeteta niska, ali pozitivna. Gubitak ostalih bliskih članova obitelji, partnera ili roditelja, nije ni u kakvoj korelaciji s religioznosti. Pretpostavili smo da religioznost ima medijacijsku ulogu u suočavanju sa smrću djeteta, odnosno da pridonosi povoljnom ishodu takva suočavanja. Provedena medijacijska analiza nije mogla odbaciti takvu hipotezu, pa je ona uvjerljivo objašnjenje utvrđenih korelacija.

Ključne riječi: smrt u obitelji, trauma, suočavanje, religioznost

✉ Goran Milas, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Goran.Milas@pilar.hr

UVOD

Pojedinci koji se suoče s visoko stresnim ili traumatskim događajima mogu doživjeti osjetne promjene u vlastitu životu. Za razliku od stresa, pod kojim uobičajeno razumijevamo niz negativnih osjećaja i emocija koji se javljaju zbog štetnih, prijetućih ili izazovnih situacija, trauma se u pravilu definira kao mnogo ozbiljniji događaj koji znači zastrašujuće i duboko potresno iskustvo (Wheaton, 1994.). Takvi događaji mogu kod oso-

be izazvati pomutnju, srdžbu, tjeskobu, osjećaj bespomoćnosti i depresiju (McCann i Pearlman, 1990.; Rubonis i Bickman, 1991.), ali i mnogo šire promjene u uvjerenjima i životnim prioritetima (Calhoun i Tedeschi, 2000.). Traumatska iskustva mogu narušiti pojedinačne pretpostavke o stabilnom, uređenom i predvidljivom svijetu, kao i o smislu života, dovodeći u pitanje ciljeve i vrijednosti kojima osoba strukturira dnevne aktivnosti (Janoff-Bulman, 1992.). S druge strane, trauma može pridonijeti i napretku i osobnom rastu osoba koje su joj bile izložene (Shaw i sur., 2005.), pomažući im da spoznajom o ranjivosti postanu snažnije i povećaju sposobnost ljubavi prema drugima. Posttraumatski rast dokumentiran je brojnim studijama koje su se bavile raznim i vrlo raznolikim vrstama trauma, teškim bolestima (Taylor, 1983.; Weiss, 2002.; Abraidó-Lanza i sur., 1998.), oblicima zlostavljanja (McMillen i sur., 1995.; Frazier i sur., 2001.), prirodnim nepogodama (McMillen i sur., 1997.) i traumama izazvanima gubitkom bliskih osoba (Calhoun i Tedeschi, 1989.-1990.; Davis i sur., 1998.), čime se ovaj rad poglavito bavi.

Na to hoće li traumatski događaj dovesti u većoj mjeri do negativnih ili pozitivnih posljedica uvelike utječe način na koji se osoba s njime suočava, pri čemu ovaj pojam možemo definirati kao napor da se razumije i ovlada nekom kritičnom životnom situacijom (Emary i Pargament, 2004.). Istraživanja o procesima suočavanja pokazala su da za kasniju tjelesnu i emocionalnu dobrobit nisu odlučujući traumatični događaji sami po sebi (Rabkin i Streuning, 1976.), nego ponajprije medijski učinak procjene situacije (Folkman i sur., 1979.). Suočavanje je, bez dvojbe, dinamički proces koji uključuje stalnu interakciju između situacijskih odrednica, osobnih resursa i širega društvenog konteksta, ili, još određenije, neprekidno izmjenjivanje kognitivnih i bihevioralnih napora da se ovlada stresnom situacijom (Lazarus i Folkman, 1984.). Konstrukti koji zauzimaju središnje mjesto u procesu suočavanja jesu kognitivna procjena i aktivnosti suočavanja. Procjena se odnosi na proces vrednovanja, u sklopu kojega osoba razvrstava situacije s obzirom na njihov značaj i upravljivost (Lazarus i Folkman, 1984.), dok aktivnosti obuhvaćaju nastojanja da se razumije i uspostavi nadzor nad situacijom tako da se sačuva ono što je pojedincu važno ili preoblikuju ciljevi i vrijednosti kojima teži (Pargament, 1997.). Neka istraživanja pokazuju da osobe koje proživljavaju traume opažaju svijet kao manje predvidljivo i sigurno mjesto, nad kojim, subjektivno, imaju slabiju kontrolu od osoba koje nisu prošle kroz takva iskustva (Janoff-Bulman, 1992.; Schwartzberg i Janoff-Bulman, 1991.).

U mnogim se istraživanjima pokazalo da religijska uvjerenja mogu pomoći u suočavanju s traumatskim događajima (Pargament, 1990.; Pargament i sur., 1994.). Bilo da su religio-

zni odmalena ili su vjeru prihvatili u kasnijoj dobi, velika većina vjernika služi se religijom i duhovnošću kao načinom suočavanja sa stresom (Koenig, 2009.). Čak i uz činjenicu da neke strategije religijskoga suočavanja vode slabijem ishodu, ljudi nalaze snagu i utjehu u vjeri (Koenig, 1990.). U prošlosti je znanstvena literatura o suočavanju uvelike zanemarivala vrijednost religije kao načina suočavanja sa stresom i traumom. Religija je često nazivana oblikom poricanja ili pasivnim oblikom suočavanja, obrambenim mehanizmom ili čak patološkom pojavom (vidi Pargament i Park, 1995.). Iako takve pretpostavke nisu posve bez osnove, jer se mogu naći primjeri religijski zasnovanoga poricanja, pasivnosti i patologije, ipak su takva shvaćanja religijskoga suočavanja, kako pokazuju istraživanja (Emery i Pargament, 2004.), uvelike stereotipna i netočna, zbog naglašavanja jedne njegove strane uz zanemarivanje svih ostalih. Vrlo raširen stereotip o religiji kao sustavu uvjerenja koji ljude navodi da poriču postojanje traumatskih događaja nije empirijski potvrđen (Pargament i Park, 1995.; Acklin i sur., 1983.). Međutim, pokazalo se da su vjernici mnogo skloniji rekonstruirati značenje događaja iz religijske perspektive, tražeći u traumatskom događaju smisao koji će umanjiti patnju (McIntosh i sur., 1993.). Traumatski događaj na taj način može biti shvaćen kao božja pouka ili kazna, prilika da se osoba približi bogu ili jednostavno kao dio tajanstvenog, ali u konačnici blagonaklonoga božjeg plana.

Iako je religija često sagledavana kao pasivan oblik suočavanja sa stresom, empirijska istraživanja uglavnom svjedoče suprotno (Folkman i sur., 1986.; Carver i sur., 1989.). Pargament i suradnici (1988.) dokumentiraju postojanje triju tipova religijskoga suočavanja: *podvrgavanje*, koje uključuje prepuštanje odgovornosti za rješavanje problema bogu, *samousmjerenje*, u kojem bog pruža pojedincu sredstva da sam riješi vlastiti problem, i *suradnju*, koja podrazumijeva podjelu odgovornosti pojedinca i boga u rješavanju problema.

U traumatskoj situaciji jedna je od zadaća i očuvanje vrijednosti i identiteta, čemu religija uvelike pomaže (Pargament, 1997.), ali religija ponekad može ohrabriti pojedince da odbace stare ciljeve i vrijednosti te potraže nove (Emery i Pargament, 2004.).

Smrt bliske osobe u obitelji je izvor stresa s kojima se gotovo svatko u nekom trenutku mora suočiti. Riječ je o globalnom stresoru koji uključuje niz specifičnih izvora stresa (Stroebe i Schut, 1999.). Osim glavnog među njima, gubitak voljene osobe, ovamo još možemo ubrojiti i financijski gubitak ili gubitak vještina ili uloga što ih je utjelovljivao pokojnik (Worden, 1996.; Gentry i sur., 1995.). I dok se financijski gubici i umijeća što ih je posjedovao preminuli mogu, barem u nekoj mjeri, nadomjestiti, sama voljena osoba ostaje nenadoknadi-

va. Zbog toga, neki misle, dolazi do egzistencijalne traume kojom bliske osobe nastoje preboljeti pokojnika i pronaći smisao nakon njegove smrti. Velik broj ljudi u toj prilici u pomoć poziva religiju (Koenig, 1990., 2009.; Pargament, 1997.), pri čemu su ključni elementi suočavanja vjerovanje u život nakon smrti i nastavljanje veze s pokojnikom (Benore i Park, 2004.).

Iako većina istraživanja traume izazvane gubitkom najbližih upućuje na blagotvorno djelovanje religijskoga suočavanja (Bohannon, 1991.; Gray, 1987.; Nolen-Hoeksema i Larson, 1999.), neka upućuju na izostanak ikakva učinka (Higgins, 2002.) ili čak slabiju prilagodbu religioznih osoba (Rosik, 1989.).

Ukratko izneseni pregled inače vrlo opsežne empirijske literature o religijskom suočavanju u slučaju gubitka bliskih osoba daje pravo na barem dvije, krajnje uopćene, ali važne pretpostavke. Osobe suočene s gubitkom u velikom se broju okreću religiji kao načinu suočavanja, pri čemu, kako sugerira većina studija, postižu uspješniju prilagodbu od osoba koje biraju druge metode suočavanja. Religijsko suočavanje, kako nadalje kazuju istraživanja, može imati, ali u većini slučajeva nema, patološka obilježja, nije pasivno niti počiva na poricanju stvarnosti.

U istraživanju smo nastojali provjeriti koliko su iznesene pretpostavke stvarne i u kojoj ih mjeri podržava iskustvena građa. U radu pokušavamo provjeriti opravdanost pretpostavke da će osobe koje su doživjele neke traumatične gubitke u najužoj obitelji imati u prosjeku snažnije naglašenu religioznost i čvršća religijska uvjerenja. Potvrdni rezultati svjedočili bi u prilog pretpostavci kako osobe suočene s gubitkom voljene osobe imaju veću vjerojatnost okretanja religiji ili učvršćivanja religijskih stavova zbog religijskoga suočavanja kojem češće pribjegavaju. Pokušali smo također provjeriti podržavaju li empirijski podatci pretpostavku o medijacijskom učinku religije na ishod suočavanja s traumatičnom situacijom, odnosno njezinom posredovanju u odnosu između situacije gubitka bliske osobe i ishoda suočavanja.

METODA

U radu se rabe podatci prikupljeni u sklopu provedbe 4. vala istraživanja Europske studije vrijednosti (*European Values Study – EVS*). Europska studija vrijednosti međunarodni je projekt u kojem se ispituju vrijednosti stanovnika europskih zemalja kako bi se usporedili empirijski nalazi između zemalja i u raznim razdobljima. Provodi se od 1981. u razmaku od desetak godina. Europska studija vrijednosti provedena je u skladu sa smjernicama Metodologijske grupe međunarodnog projekta *European Values Study*, koje su trebale uskladiti metodo-

logiju istraživanja u zemljama uključenima u projekt i istodobno održati visoku znanstvenu razinu empirijskoga prikupljanja podataka.

Uzorak

Istraživanje je provedeno na regionalno stratificiranom troetapnom probabilistički odabranom uzorku od 2528 punoljetnih stanovnika Hrvatske. Uzorak se zbog toga može smatrati reprezentativnim s obzirom na regionalnu zastupljenost i sve potencijalno relevantne sociodemografske varijable. U prvoj etapi, jedinice uzorkovanja bila su naselja definirana popisom stanovništva RH 2001., a primijenjena je metoda kumulativnih veličina. U prvoj etapi izabrano je 130 lokacija anketiranja uz mogućnost izbora više njih u većim naseljima. Primijenjena je implicitna stratifikacija teritorijalnih jedinica grupiranjem popisa po županijama i redanjem po veličini naselja. Ova etapa uzorkovanja nije narušila jednakost vjerojatnosti izbora u uzorak. Druga etapa uzorkovanja sastojala se od slučajnog izbora kućanstava u kojima će biti obavljeno anketiranje. Izbor je obavljan metodom slučajnoga hoda (*random walk*), pri čemu je početna točka odabirana iz telefonskog imenika stacionarne telefonske mreže, a u uzorak je ušla svaka deseta stambena jedinica, ukupno njih 20. Ni ova etapa izbora nije narušila jednakost vjerojatnosti izbora u uzorak sekundarnih jedinica uzorkovanja. Treća etapa sastojala se od slučajnog odabira unutar kućanstva jednog od punoljetnih ukućana, metodom zadnjega rođendana. U obzir su uzimani oni ukućani koji trajno žive ili su prijavljeni u odabranoj stambenoj jedinici. U ovoj etapi dolazi do promjenjive vjerojatnosti izbora ispitanika u uzorak zbog različita broja osoba u stambenim jedinicama, pa je ta moguća pristranost kasnije korigirana primjenom utežavanja prema nacrtu u kojem je svaki sudionik dobio ponder recipročne vrijednosti u odnosu na broj ukućana uzetih u obzir za izbor u uzorak u toj stambenoj jedinici. Osim ovim ponderom, rezultati su dodatno uteženi zbog korekcije nejednakog odaziva na pojedinim lokacijama, a u konačnici je obavljena i poststratifikacijska korekcija kako bi se konačni uzorak uskladio s populacijom prema spolu, dobi i naobrazbi. Struktura uzorka nakon uteživanja prikazana je u Tablici 1.

Anketiranje je provedeno samo na odabranim adresama bez mogućnosti zamjene u slučaju odbijanja. Na lokacijama na kojima je odaziv bio manji od 25 posto ponovljeno je uzorkovanje etape 2 i 3 te promijenjen anketar. Zbog odustajanja anketara prije kraja anketiranja na pojedinim lokacijama, kao i zbog ponavljanja pojedinih lokacija, ukupno je bilo ostvareno 2537 kontakata, od čega je njih 1525 završilo uspješnim provođenjem ankete, što čini odaziv od 60,1 posto.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 29-45

MILAS, G.:
SMRT U OBITELJI...

➔ TABLICA 1
Struktura uzorka
prema spolu, dobi i
naobrazbi nakon
uteživanja

	Učestalost	Postotak
Spol		
Muški	721	47,3
Ženski	804	52,7
Dob		
18-29	317	20,8
30-39	270	17,7
40-49	292	19,1
50-59	235	15,4
60-69	218	14,4
70+	184	12,1
Bez odgovora	9	0,6
Naobrazba		
Bez škole ili s nepotpunom osnovnom školom	241	15,8
Završena samo osnovna škola	314	20,6
Završena srednja škola ili gimnazija	757	49,6
Završena viša ili visoka škola	210	13,7
Bez odgovora	4	0,3

Postupak

Istraživanje je provedeno metodom anketiranja "licem u lice" u kućanstvima. U istraživanju je sudjelovalo 139 anketara, koji su pripadali jednoj od četiriju kategorija – studenti socijalnog rada, studenti drugih fakulteta s područja društvenih znanosti, učitelji zaposleni u naseljima koja su izabrana za uzorak i anketari agencije za istraživanje tržišta Target d. o. o. Svi su oni prošli temeljito uvježbavanje u skladu sa smjernicama Metodologijske grupe međunarodnoga projekta *European Values Study*. Anketar je u procesu anketiranja kontakt s ispitanikom trebao pokušati ostvariti u najmanje 4 navrata, ako u prethodnim pokušajima nije uspio obaviti anketiranje. Prvi od kontakata bio je posjet kućanstvu, dok su ostali mogli biti ostvareni i telefonom. Samo anketiranje obavljano je isključivo kontaktom licem u lice. Osnovna uputa je glasila:

Dobar dan. Moje ime je ..... Provodimo istraživanje koje je hrvatski dio Europske studije vrednota (*European Values Study*) koja istražuje što ljudi smatraju vrijednim u svom životu. Europska studija vrednota uključuje 2600 slučajno izabranih osoba starijih od 18 godina s područja cijele Hrvatske i provodi se svakih 10 godina u isto vrijeme u svim europskim zemljama. Pri odabiru osoba koristili smo se znanstvenim metodama odabira uzorka koji nam omogućuje da na osnovi provedenog istraživanja stvorimo što bolju sliku o onome što misle građani Hrvatske. Želimo istaknuti da ne ispitujemo Vaše znanje, već nas zanimaju isključivo Vaši stavovi, stajališta i mišljenja. Sudjelovanje u istraživanju potpuno je dobrovoljno i ano-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 29-45

MILAS, G.:
SMRT U OBITELJI...

nimno. Iz podataka koji se nalaze u upitniku nemoguće je otkriti Vaš identitet, a za obradu i prezentaciju rezultata neće se koristiti pojedinačni upitnici već isključivo rezultati statističkih analiza skupnih rezultata. Stoga Vas molimo da sudjelujete u istraživanju.

Ispunjavanje cjelokupne ankete trajalo je u prosjeku 45 minuta.

Instrumenti

U radu je primijenjen samo malen broj (15) varijabli iz anketnog upitnika. Dio njih (4) odnosi se na iskustvo gubitka bliske osobe tijekom dosadašnjega života (partnera, djeteta, oca ili majke), pet dihotomnih da-ne varijabli (pobrojene u Tablici 4) odnosi se na religijsko vjerovanje (vjera u Boga, život poslije smrti, pakao, raj i grijeh), pet varijabli propitkuje religioznost (Tablica 4), od čega su dvije postavljene u dihotomnom da-ne obliku (uvjerenje da vjera tješi i ohrabruje, prakticiranje molitve i meditacije), a preostale u skalnom obliku sa 4 do 10 stupnjeva (zainteresiranost za sveto i nadnaravno na ljestvici od "nezainteresiran" do "veoma zainteresiran", važnost Boga u životu na ljestvici od "potpuno nevažno" do "veoma važno" i učestalost molitve izvan vjerskog obreda, na ljestvici od "nikada" do "svaki dan"), a jedna je varijabla upotrijebljena kao približna operacionalizacija ishoda suočavanja sa stresom (samoprocjena o razini sreće temeljena na čestici: "Sveukupno uzevši, biste li rekli za sebe da ste: veoma sretni (1), sretni (2), ne baš sretni (3) i uopće nisam sretan (4)"). Konstrukti religijsko vjerovanje i religioznost operacionalizirani su česticama koje su standardni dio Europske studije vrijednosti. Dosadašnja istraživanja pokazala su da je riječ o razmjerno homogenim ljestvicama (vidi Zrinščak i sur., 2000.).

Obradba podataka

Istraživanje uglavnom počiva na korelacijskoj analizi različitih skupova varijabli (iskustvo gubitka bliske osobe u obitelji, religioznost, samoprocjena sreće). Varijable religijskoga vjerovanja i religioznosti faktorizirane su (Fulgosi, 1979.), kako bi se došlo do sažetijih i općenitijih pokazatelja ovih konstrukata. O broju dimenzija koje trebaju biti zadržane prosuđivalo se na temelju *Scree testa* (Cattell, 1966.). Naposljetku je, u skladu s metodološkim naputcima Barona i Kennyja (1986.), provedena i provjera medijacijske uloge religioznosti u održavanju sreće nakon smrtnoga slučaja u obitelji. Ova se metoda sastoji od tri koraka. U prvom se provjerava prediktivna snaga potencijalnog uzročnika (iskustvo smrti bliske osobe u obitelji) u predviđanju potencijalnoga medijatora (religioznosti). U drugom se utvrđuje prediktivnost potencijalnoga uzročnika

u odnosu na potencijalnu posljedicu (iskustvo smrti bliske osobe u obitelji u odnosu na samoiskazanu sreću), a u trećem se provjerava zajednička prediktivnost potencijalnog uzročnika i medijatora u odnosu na kriterij. Tek ako se pokaže da su svi testirani prediktori značajni, može se pretpostaviti postojanje medijacije, a ako se u trećem koraku pokaže da regresijski koeficijent potencijalnog uzročnika više nije značajan, aktualizira se pretpostavka o potpunoj medijaciji.

REZULTATI

Prikupljeni podatci kazuju kako je približno tri petine ispitanih osoba tijekom života doživjelo gubitak barem jedne bliske osobe u obitelji (Tablica 2 i 3).

	Učestalost sudionika		Postotci sudionika	
	Nije doživio	Doživio	Nije doživio	Doživio
Smrt partnera	1505	20	98,7	1,3
Smrt djeteta	1450	75	95,1	4,9
Smrt oca	775	750	50,8	49,2
Smrt majke	955	570	62,6	37,4

	Nijedna	Jedna	Dvije	Tri	Četiri
Učestalost	633	350	489	50	2
Postotak	41,5	22,9	32,1	3,3	0,1

TABLETA 2
Učestalost i postotci sudionika koji su doživjeli smrt bliske osobe u obitelji

TABLETA 3
Učestalost i postotci sudionika prema broju umrlih bliskih osoba u obitelji

Najviše je sudionika iskusilo smrt jednoga roditelja ili oboje roditelja, a najmanje smrt partnera. Učestalost gubitka među ispitanim osobama važna je zbog kasnijega prosuđivanja visine povezanosti, jer je znano da visina *point-biserijalnog* koeficijenta korelacije uvelike ovisi o raspodjeli, pri čemu je restrikcija to veća što je veći odklon od raspodjele 50:50 (Howell, 1997.). U našem slučaju to znači da su korelacije gubitka partnera ili djeteta s drugim varijablama vjerojatno umjetno smanjene.

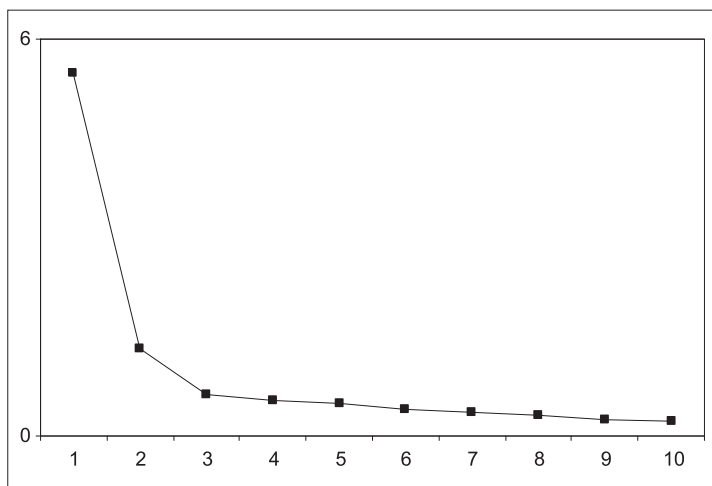
Prije razmatranja glavnih problema rada, odlučili smo – zbog veće ekonomičnosti – sažeti pokazatelje religijskoga vjerovanja i religioznosti faktorskom analizom. S obzirom na to da je *Scree test* (Slika 1) upozorio na postojanje tek jednoga substancijalnog faktora, zadržana je samo prva glavna komponenta, koja objedinjuje podjednako religijska vjerovanja i religioznost, što upućuje na to da takva podjela (Zrinščak i sur., 2000.) ima uglavnom teorijsku vrijednost, ali nije posebno relevantna za praktičnu razinu, barem ne u ovom istraživanju.

Faktorska struktura religioznosti sa zadržanom jednom glavnom komponentom (Tablica 3) svjedoči o razmjerno viso-

kim zasićenjima svih čestica te opravdava pretpostavku o unutarosti konstrukta, što nam omogućuje da ga u nastavku predstavljamo jednom zajedničkom mjerom. Cronbachov alfa-koeficijent nutarnje konzistencije iznosi za ovu ljestvicu prihvatljivih 0,79.

➔ SLIKA 1
Sukcesivni karakteristični korijeni čestica religijskoga vjerovanja i religioznosti

	Religioznost
Koliko je važan Bog u Vašem životu?	0,83
Koliko se često molite Bogu izvan vjerskog obreda?	0,81
U što od dolje navedenog vjerujete – u raj	0,78
Smatrate li da Vas vjera tješi i ohrabruje ili ne?	0,77
Bez obzira na to smatrate li se vjernikom ili ne, koliko se duhovnom osobom smatrate, to jest koliko ste zainteresirani za sveto ili nadnaravno?	0,72
U što od dolje navedenog vjerujete – u život poslije smrti	0,71
U što od dolje navedenog vjerujete – u pakao	0,71
Molite li, meditirate (razmatrate) ili nešto slično?	0,71
U što od navedenog vjerujete – u Boga	0,70
U što od navedenog vjerujete – u grijeh	0,65

➔ TABLICA 4
Faktorska struktura čestica koje se odnose na religijska vjerovanja i religioznost uz zadržanu prvu glavnu komponentu

U sklopu bavljenja glavnim problemom rada, odnosa između traumatskoga događaja gubitka bliskoga člana obitelji i religioznosti, najprije su analizirane korelacije između varijabli. Religioznost je, kako se vidi iz Tablice 4, povezana jedino sa smrću djeteta. Smrt ostalih bliskih osoba iz obitelji nije povezana s religioznošću.

Iako statistički značajna, pa stoga vjerojatno prisutna i na populacijskoj razini, utvrđena korelacija između gubitka djeteta i religioznosti vrlo je niska, gotovo trivijalna, i objašnjava manje od 1% varijance. Treba, međutim, uzeti u obzir razmjerno malen broj osoba izloženih ovom traumatičnom događaju, zbog čega je varijanca te varijable krajnje sužena, što – kako smo ranije napomenuli – ograničuje i visinu koeficijenta kore-

lacije. Ono što još potencijalno dovodi u sumnju samo postojanje korelacije između religioznosti i iskustva smrti djeteta jest mogućnost da je ova veza lažna (spuriozna), odnosno posredovana nizom sociodemografskih faktora, koji mogu istodobno biti karakteristični za religiozne osobe kao i za one koje su pretrpjele gubitak djeteta. Kako bismo isključili takvu mogućnost, izračunali smo korelacije uz statističku parcijalizaciju spola, dobi, naobrazbe i prihoda kućanstva (Tablica 5, koeficijenti ispod glavne dijagonale).

	Religioznost	Samoprocjena sreće	Smrt partnera	Smrt djeteta	Smrt oca	Smrt majke
Religioznost	-	0,08**	-0,02	0,08**	0,01	0,01
Samoprocjena sreće	0,08**	-	-0,04	-0,14**	-0,23**	-0,24**
Smrt partnera	-0,04	0,01	-	0,05*	0,03	0,04
Smrt djeteta	0,08**	-0,09**	0,04	-	0,13**	0,15**
Smrt oca	0,04	-0,06	-0,02	-0,02	-	0,61**
Smrt majke	0,03	-0,07*	-0,02	-0,04	0,27**	-

¹ Ispod glavne dijagonale jesu korelacije dobivene nakon parcijalizacije varijabli spola, dobi, naobrazbe i prihoda kućanstva.

*Značajno uz $p < 0,05$; **značajno uz $p < 0,01$.

● **TABLICA 5**

Korelacije između iskustva smrti bliske osobe u obitelji i religioznosti¹

Parcijalizacija sociodemografskih varijabli nije u većoj mjeri utjecala na korelaciju gubitka djeteta i religioznosti. Ona je ostala gotovo nepromijenjena, niska, ali statistički značajna.

U zaključnom koraku analize ispitali smo održivost pretpostavke o religioznosti kao medijacijskom procesu koji posreduje između gubitka izazvanoga traumom i njegova razrješavanja, koji je operacionaliziran varijablom samoprocjene sreće. Pretpostavka je testirana u prethodno opisanom postupku u tri koraka, što su ga predložili Baron i Kenny (1986.). Tako provedena računaska analiza pokazuje da je postavljena hipoteza plauzibilna, odnosno da se ovaj oblik medijacije ne može isključiti.

● **TABLICA 6**

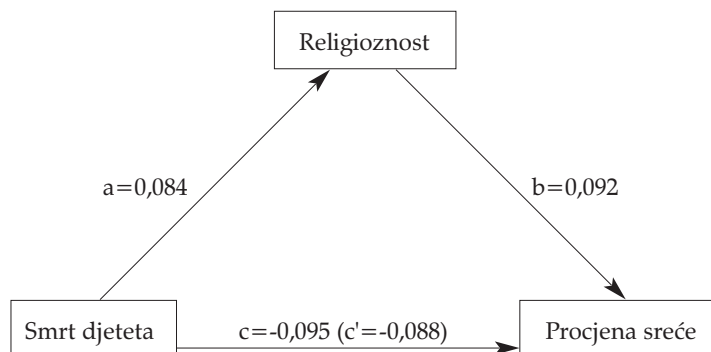
Medijacijska analiza: Provjera hipoteze o medijacijskom utjecaju religioznosti u utjecaju smrti djeteta na samoprocjenu sreće

Prediktori	Kriterij	Beta	t	Značajnost
Smrt djeteta (c)	Samoprocjena sreće	-0,095	3,446	$p < 0,01$
Smrt djeteta (a)	Religioznost	0,084	2,645	$p < 0,01$
Smrt djeteta (c')	Samoprocjena sreće	-0,088	2,760	$p < 0,01$
Religioznost (b)		0,092	2,898	$p < 0,01$

Smrt djeteta pridonosi objašnjenju varijance samoprocjene sreće, jednako kao i religioznosti, a kad se kao prediktori uključe istodobno religioznost i iskustvo gubitka djeteta, oba pokazuju statistički značajnu mogućnost predikcije samoprocjene sreće. Rezultati idu u prilog pretpostavci kako religioznost ima posredujuću ulogu u smanjivanju stresne reakcije

izazvane gubitkom djeteta. Hipotetički model posredovanja religioznosti u suočavanju s gubitkom djeteta prikazan je u Slici 2.

➔ SLIKA 2.
Pretpostavljena
medijacijska uloga
religioznosti u
suočavanju sa smrti
djeteta

RASPRAVA

Provedeno istraživanje pokazalo je, u mjeri u kojoj to korelacijska studija uopće može, da religioznost možda ima posredujuću ulogu u smanjenju negativnih posljedica stresa izazvanoga traumatičnim događajem zbog gubitka djeteta. Pokazalo se da religioznost nije povezana s iskustvom gubitka roditelja, ili, drugim riječima, da religioznost osoba koje su izgubile roditelje nije ništa veća nego kod onih koji nisu iskusili takav gubitak. Religioznost nije u korelaciji ni s gubitkom partnera, ali treba naglasiti kako je u uzorku izrazito malen broj osoba koje su doživjele takav gubitak (samo 20), pa je možda neprimjereno donositi konačan sud o tom pitanju. Samo je gubitak djeteta povezan s povećanom religioznošću roditelja, možda zbog toga što je riječ o vjerojatno najintenzivnijem traumatskom događaju u ovom istraživanju, koji od pojedinca iziskuje najveći napor u suočavanju i ponovnom uspostavljanju psihičke homeostaze. I ta je korelacija, međutim, iznimno niska, gotovo trivijalna. Vjerojatno je da je ova korelacija posljedica pojačanog interesa za religiju u traumatičnoj situaciji, odnosno primjene religijskoga suočavanja u prevladavanju traume (Pargament, 1997.), iako, ponovimo, korelacijsko istraživanje ne daje pravo da budemo sigurni u takav zaključak. Ipak, alternativna tumačenja manje su uvjerljiva. Mogli bismo umjesto gornje pretpostavke postaviti hipotezu da religioznije osobe imaju veće izgleda izgubiti dijete, možda zbog slabijega povjerenja u medicinu ili strogih religijskih pravila koja brane pojedine medicinske postupke. Iako možda uvjerljiva u državama gdje religija poprima radikalne i ekstremne oblike, u Hrvatskoj je teško vjerovati da bi mogla biti ispravna. Moglo bi se također hipotetizirati kako u prirodi ove veze leži neki drugi nekontrolirani čimbenik, npr.

da je ona posljedica češćega gubitka djece među siromašniji-
ma i manje obrazovanima, koji možda u većoj mjeri pribjegava-
vaju religiji. Te smo alternativne hipoteze o prirodi korelaci-
je religioznosti i gubitka djeteta nastojali isključiti statistički,
parcijalizirajući iz varijabli utjecaj dobi i socijalnoga statusa,
čime smo se približili zaključku kako nije riječ o lažnoj pove-
zanosti.

Uspoređujući rezultate provedenog istraživanja s onima
što se navode u literaturi, možemo zaključiti da među njima po-
stoji velika suglasnost. Iako u istraživanjima nakon trauma-
tičnih događaja, religioznost i religiozno suočavanje mnogo-
struko češće rezultiraju pozitivnim ishodima nego negativni-
ma, u većini takvih slučajeva nije ustanovljen statistički zna-
čajan učinak (Pargament, 1997.). U istraživanjima traume zbog
gubitka bliskih osoba iz obitelji nalazi također nisu jedno-
značni, ali prevladavaju radovi u kojima je ustanovljen poziti-
van učinak religioznosti i religioznoga suočavanja (Bohannon,
1991.; Gray, 1987.; Nolen-Hoeksema i Larson, 1999.) u odnosu
na one koji osporavaju postojanje ikakva učinka (Higgins,
2002.) ili čak upućuju na postojanje negativnog učinka (Rosik,
1989.). Naše istraživanje također upućuje na zaključak kako
religioznost može biti korisna u suočavanju s traumom gubit-
ka, ali ne u svakoj situaciji. Pokazalo se da religioznost nije po-
vezana sa smrću roditelja ni partnera, dok je tek blago po-
vezana s gubitkom djeteta. Takav bi nalaz išao u prilog pret-
postavci o moderirajućem utjecaju intenziteta traume na uči-
nak religijskoga suočavanja (Pargament, 1997.), odnosno ka-
zivio bi da je religija korisnija u težim stresnim situacijama
negoli u lakšima.

Prilikom procjene rezultata ovog istraživanja treba uzeti
u obzir nekoliko važnih činjenica. S jedne strane, istraživanje
je provedeno na vrlo velikom i reprezentativnom uzorku hr-
vatskih punoljetnih građana, što je omogućilo vrlo veliku sta-
tističku snagu u dokazivanju povezanosti varijabli uključenih
u istraživanje, pa su se i vrlo niske, gotovo trivijalne, korela-
cije pokazale statistički značajnima. S druge strane, samo is-
traživanje, ni po načinu ni po korištenom instrumentariju, ni-
je bilo prilagođeno specifičnoj svrsi obradbe ovoga problema.
Zbog prirode ankete, osobe nisu ispitivane neposredno ili u
kraćem vremenu nakon traumatskoga gubitka, nego sve isto-
dobno, pri čemu je od trenutka gubitka moglo proći i više
desetaka godina. Tako je vrijeme proteklo od gubitka djeteta
variralo od jedne do više od pedeset godina, dok je za gubitak
roditelja raspon bio još i veći, od jedne do više od sedamde-
set godina. Uključeni konstrukti nisu bili ni posebno pril-
agođeni svrsi istraživanja, pa na neki način predstavljaju prib-

lične mjere poželjnih konstrukata (primjerice religioznost umjesto religijskoga suočavanja ili sreća umjesto ishoda suočavanja), pri čemu su neki operacionalizirani sa samo jednom varijablom (samoprocjena sreće). Upravo nabrojeni faktori mogli su prigušiti stvarno postojeću povezanost između religioznosti, traumatskoga gubitka i ishoda suočavanja, pa dobivene rezultate treba uzeti uz stanovitu rezervu.

Unatoč nedostacima, provedeno istraživanje osnažuje pretpostavke o religijskom suočavanju kao potencijalno važnom oruđu u suočavanju s traumom gubitka djeteta. Ipak, s obzirom na primijenjenu metodu, ono nema dokaznu snagu. Potrebno je obaviti dodatna istraživanja koja će se usredotočiti na ovaj problem potpunije i pomnije nego što je to bilo moguće u postojećoj studiji. Zadaće idućih istraživanja bit će da isključe alternativne hipoteze o naravi ove veze, ali i da se temeljitije posvete izučavanju prirode posredničkoga procesa. Prva zadaća primarno se odnosi na odbacivanje malo vjerojatne pretpostavke da je religioznost varijabla koja povećava vjerojatnost gubitka djeteta, a ne zaštitni čimbenik koji pomaže u suočavanju s takvom traumom. Druga zadaća nešto je složenija i zahtijeva nacrt u kojem će se žarište prebaciti na osobe koje su se suočile s gubitkom i načine njihova suočavanja.

LITERATURA

- Abraido-Lanza, A. F., Guier, C. i Colon, R. M. (1998.), Psychological thriving among Latinas with chronic illness. *Journal of Social Issues*, 54: 405-424.
- Acklin, M. W., Brown, E. C. i Mauger, P. A. (1983.), The role of religious values in coping with cancer. *Journal of Religion and Health*, 22: 322-333.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986.), The moderator-mediator variable distinction in social psychology research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51: 1173-1182.
- Benore, E. R. i Park, C. L. (2004.), Death-specific religious beliefs and bereavement: Belief in an afterlife and continued attachment. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14: 1-22.
- Bohannon, J. R. (1991.), Religiosity related to grief levels of bereaved mothers and fathers. *Omega: Journal of Death & Dying*, 23: 153-159.
- Calhoun, L. G. i Tedeschi, R. G. (1989.-1990.), Positive aspects of critical life problems: Recollections of grief. *Omega*, 20: 265-272.
- Calhoun, L. G. i Tedeschi, R. G. (2000.), Early posttraumatic interventions: Facilitating possibilities for growth. U: J. M. Violanti, D. Paton i C. Dunning (ur.), *Posttraumatic stress intervention: Challenges, issues, and perspectives* (str. 135-152). Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Carver, C. S., Scheier, M. F. i Weintraub, J. K. (1989.), Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56: 267-283.
- Cattell, R. B. (1966.), The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1: 140-161.
- Davis, C. G., Nolen-Hoeksema, S. i Larson, J. (1998.), Making sense of loss and benefiting from the experience: Two construals of meaning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75: 561-574.
- Emery, E. E. i Pargament, K. I. (2004.), The many faces of religious coping in late life: conceptualization, measurement, and links to well-being. *Ageing International*, 29: 3-27.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. i DeLongis, A. (1986.), Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50: 571-579.
- Folkman, S., Schaefer, C. i Lazarus, R. S. (1979.), Cognitive processes as mediators of stress and coping. U: V. Hamilton i D. M. Warburton (ur.), *Human stress and cognition: An information-processing approach* (str. 265-298). London: Wiley.
- Frazier, P., Conlon, A. i Glaser, T. (2001.), Positive and negative life changes following sexual assault. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69: 1048-1055.
- Fulgosi, A. (1979.), *Faktorska analiza*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gentry, J., Kennedy, P., Paul, C. i Hill, R. (1995.), Family transition during grief: Discontinuities in household consumption patterns. *Journal of Business Research*, 34: 67-79.
- Gray, R. E. (1987.), Adolescent response to the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence*, 16: 511-525.
- Higgins, M. (2002.), Parental bereavement and religious factors. *Omega*, 45: 187-207.
- Howell, D. C. (1997.), *Statistical methods for psychology* (4th ed.). Belmont: Duxbury Press.
- Janoff-Bulman, R. (1992.), *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.
- Koenig, H. G. (1990.), Research on religion and mental health in later life: A Review and Commentary. *Journal of Geriatric Psychiatry*, 23: 23-53.
- Koenig, H. G. (2009.), Research on religion, spirituality, and mental health: A review. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54: 283-291.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (1984.), Coping and adaptation. U: W. D. Gentry (ur.), *The handbook of behavioral medicine*. New York: Guilford.
- McCann, I. L. i Pearlman, L. A. (1990.), *Psychological trauma and the adult survivor: Theory, therapy and transformation*. New York: Brunner/Mazel.
- McIntosh, D. N., Silver, R. C. i Wortman, C. B. (1993.), Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65: 812-821.
- McMillen, C., Zuravin, S. i Rideout, G. (1995.), Perceived benefits from child sexual abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63: 1037-1043.

McMillen, J. C., Smith, E. M. i Fisher, R. H. (1997.), Perceived benefit and mental health after three types of disaster. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65: 733-739.

Nolen-Hoeksema, S. i Larson, J. (1999.), *Coping with loss*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Pargament, K. I. i Park, C. L. (1995.), Merely a defense? The variety of religious means and ends. *Journal of Social Issues*, 51: 13-32.

Pargament, K. I. (1990.), God help me: Toward a theoretical framework of coping for the psychology of religion. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 2: 195-224.

Pargament, K. I. (1997.), *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.

Pargament, K. I., Ishler, K., Dubow, E. F., Stanik, P., Rouiller, R., Crowe, E. P., Cullman, E. P., Albert, M. i Royster, B. J. (1994.), Methods of religious coping with the Gulf War: Cross sectional and longitudinal analyses. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33: 347-361.

Pargament, K. I., Kennell, J., Hathaway, W., Grevengoed, N., Newman, J. i Jones, W. (1988.), Religion and the problem-solving process: Three styles of coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27: 90-104.

Rabkin, J. G. i Streuning, E. L. (1976.), Life events, stress and illness. *Science*, 194: 1013-1020.

Rosik, C. (1989.), The impact of religious orientation in conjugal bereavement among older adults. *International Journal of Aging and Human Development*, 28: 251-260.

Rubonis, A. V. i Bickman, L. (1991.), Psychological impairment in the wake of disaster: The disaster-psychotherapy relationship. *Psychological Bulletin*, 109: 384-399.

Schwartzberg, S. S. i Janoff-Bulman, R. (1991.), Grief and the search for meaning: Exploring the assumptive worlds of bereaved college students. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 10: 270-288.

Shaw, A., Joseph, S. i Linley, P. A. (2005.), Religion, spirituality, and posttraumatic growth: a systematic review. *Mental Health, Religion & Culture*, 8: 1-11.

Stroebe, M. i Schut, H. (1999.), The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23: 197-224.

Taylor, S. E. (1983.), Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation. *American Psychologist*, 38: 1161-1173.

Weiss, T. (2002.), Posttraumatic growth in women with breast cancer and their husbands: An intersubjective validation study. *Journal of Psychosocial Oncology*, 20: 65-80.

Wheaton, B. (1994.), Sampling the stress universe. U: W. R. Avison i I. H. Gotlieb (ur.), *Stress and Mental Health: Contemporary Issues and Prospects for the Future* (str. 77-114). Plenum: New York.

Worden, J. W. (1996.), *Children and grief: When a parent dies*. New York: Guilford Press.

Zrinščak, S., Črpić, G. i Kušar, S. (2000.), Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra*, 70: 233-255.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 29-45

MILAS, G.:
SMRT U OBITELJI...

Death in the Family and Religiosity

Goran MILAS
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In the paper the author analyses the connection between religiosity and the loss of a close family member. Substantial research has shown that people exposed to traumatic events, such as the death of a close family member, turn to religion as a way of coping. In case this assumption is confirmed, the correlation between religiosity and the death of close family members should be positive. The research was conducted by means of a face-to-face interview on a probabilistic sample of 1525 adult citizens of Croatia. Statistical analysis has shown that the initial hypothesis is in part correct, i.e. that the correlation between religiosity and the experience of the death of a child is low but positive. The loss of other close family members, a partner or a parent, is in no correlation with religiosity. We assumed that religiosity had a mediational role in coping with the death of a child, i.e. that it contributed to the satisfactory result of coping. The mediational analysis that was conducted could not refute this hypothesis. It therefore represents a persuasive explanation of the established correlations.

Keywords: death in the family, trauma, coping, religiosity

Todesfälle in der Familie und Religiosität

Goran MILAS
Ivo Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Im Artikel wird der Bezug zwischen Religiosität und dem Verlust eines nahen Familienangehörigen untersucht. Eine große Zahl von Untersuchungen ließ erkennen, dass viele Menschen, traumatisiert durch den Todesfall eines nahestehenden Familienangehörigen, sich der Religion zuwenden, um sich auf diese Weise mit ihrem Schmerz auseinanderzusetzen. Sollte sich dieser Bezug bestätigen, wäre die Korrelation zwischen Religiosität und dem Tod eines nahestehenden Verwandten als positiv zu bewerten. Es wurde eine dementsprechende Befragung von 1525 volljährigen kroatischen Bürgern vorgenommen. Gemäß einer statistischen Analyse bestätigte sich zum Teil die Annahme, dass die Korrelation zwischen Religiosität und dem Tod des eigenen Kindes zwar nicht stark ausgeprägt, aber positiv ist. Beim Verlust anderer nahestehender Familienmitglieder, des Partners / der Partnerin oder eines Elternteils, besteht keinerlei Bezug zu Religiosität. Die Untersuchung war von der Annahme ausgegangen, dass Religiosität bei der Auseinandersetzung mit dem Tod des eigenen Kindes eine Vermittlerrolle spielt bzw. dass sie den Ausgang einer solchen

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 29-45

MILAS, G.:
SMRT U OBITELJI...

Konfrontation begünstigt. Aufgrund der durchgeführten Mediationsanalyse konnte diese Hypothese nicht verworfen werden, sodass die ermittelten Korrelationen dadurch durchaus glaubhaft erklärt werden können.

Schlüsselbegriffe: Todesfall in der Familie, Trauma, Schmerzbewältigung, Religiosität